

Plebania przy kolegiacie w Klimontowie jako przykład adaptacji zabytku z zachowaniem typu wiejskiej rezydencji szlacheckiej

Beata Klimek

*Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury,
Katedra Konserwacji Zabytków, e-mail: bekaz@op.pl*

Streszczenie; Wydane w XVI wieku traktaty gospodarskie zajmowały się budownictwem wiejskim głównie w kontekście zagadnień technicznych (wybór miejsca pod budowę, materiały budowlane, fundamentowanie) oraz zasady rozplanowania szlacheckiej siedziby. Przedstawiona w artykule plebania nawiązuje do historycznej wiejskiej rezydencji szlacheckiej. Wykonane prace remontowe dostosowały obiekt do zmienionych współczesnych potrzeb, a zaproponowane rozwiązanie układu pomieszczeń jest rekonstrukcją stanu z końca XVII wieku.

Słowa kluczowe: szlachecki dom mieszkalny, badania obiektów zabytkowych, adaptacja, remont obiektu zabytkowego.

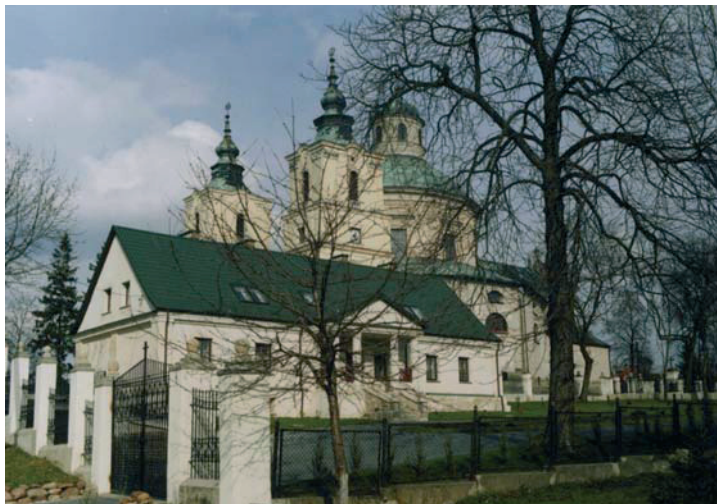
1. Wprowadzenie

Klimontów niewielkie dziś miasteczko, niegdyś XIV wieku osada, rozwinęło się w XVII wieku, kiedy to Jan Zbigniew Ossoliński, kasztelan małopolski i żarnowski wznosił klasztor dominikanów i pałac. Jego syn Jerzy Ossoliński, późniejszy kanclerz korony ufundował kościół parafialny przeznaczony dla pijarów. Wedle jego zamierzeń i planów przy kolegiacie powstać miał klasztor i szkoła. Nie wiadomo, czy pijarzy dotarli do Klimontowa i czy pobudowano klasztor.

Po zniszczeniach w 1656 roku staraniem Ks. Walentego Boxy Radoszewskiego kanonika sandomierskiego rozpoczęto odbudowę świątyni, z jego osobą wiąże się również powstanie budynku plebanii.

Plebania wpisana do rejestru zabytków województwa tarnobrzeskiego. Posiada „kartę białą” opracowaną w 1986 roku i dostępną PSOZ w Tarnobrzegu. Na początku lat 90-tych powstała inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska budynku wykonana przez Andrzeja Barańskiego, w 1993 roku w związku z planowanym remontem Firma Profil s.c. wykonała badania konserwatorskie, głównie w celu określenia możliwego zakresu prac związanych z adaptacją. [1].

W latach dziewięćdziesiątych w trakcie badań budynek znajdował się ogólnie w dobrym stanie technicznym zniszczenia związane były jedynie z brakiem użytkowania jak również działaniem czynników zewnętrznych, głównie wody dostającej się do wnętrza budynku przez dziury w dachu. Stąd pojawiła się konieczność opracowania programu prac naprawczych i remontowych, który obejmował również badania historyczne i badania materiałów.

Fot. 1. Widok plebani (po pracach adaptacyjnych) i kolegiaty w Klimontowie – 2008 rok.

Fot. 1. The view of the presbytery (after adaptive works) and collegiate church in Klimontów, 2008.

2. Opis budynku

Plebania wzniesiona z cegły i kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej. Ściany pokryte tynkiem wapiennym. Budynek jednokondygnacyjny nakryty dwuspadowym dachem, z dwoma kominami usytuowanymi w części środkowej, symetrycznie po obu stronach osi poprzecznej. Portyki obu ganków nakryte płaskimi daszkami z trójkątnymi naczółkami.

Elewacja frontowa (Fot.2) siedmioosiowa z osiowo położonym wejściem i symetrycznie rozmieszczonymi otworami okiennymi, część środkowa podkreślona gankiem i ryzalitem części boczne podzielone na przęsła przez pilastry.

Fot. 2. Elewacja frontowa – 2008 rok.

Fot. 2. The front elevation, 2008.

Elewacja ogrodowa (Fot. 3) jest podzielona analogicznie na siedem osi bez ryzalitu z pilastrami na narożach. Ganek wsparty na dwóch kolumnach poprzedzony schodami.

Fot. 3. Elewacja ogrodowa – 2008 rok.

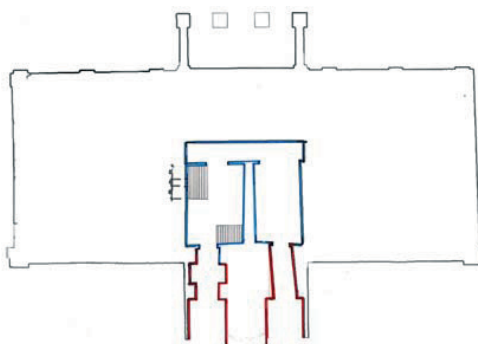
Fot. 3. The garden elevation, 2008.

3. Dzieje plebani z uwzględnieniem wykonanych wcześniej badań architektonicznych

Przeprowadzone badania literaturowe powstanie budynku wiążą z osobą infułata ks. Walentego Boxy Radoszewskiego kanonika sandomierskiego i proboszcza klimontowskiego do 1758 roku, brak jednak materiałów archiwalnych, które by w jednoznaczny sposób wskazały na datę budowy i głównego budowniczego.

Z tym okresem wiązać należy te fragmenty budynku wykonane z kamienia wapiennego. (Rys. 1) Budynek w partii środkowej podpiwniczony dwiema długimi i wąskimi pomieszczeniami piwnic połączonych korytarzem, piwnice sklepione kolebkami, korytarz sklepieniem odcinkowym

Materiał kamienny dominuje w piwnicach, dodatkowo kamień spotykamy we wszystkich ścianach budynku.

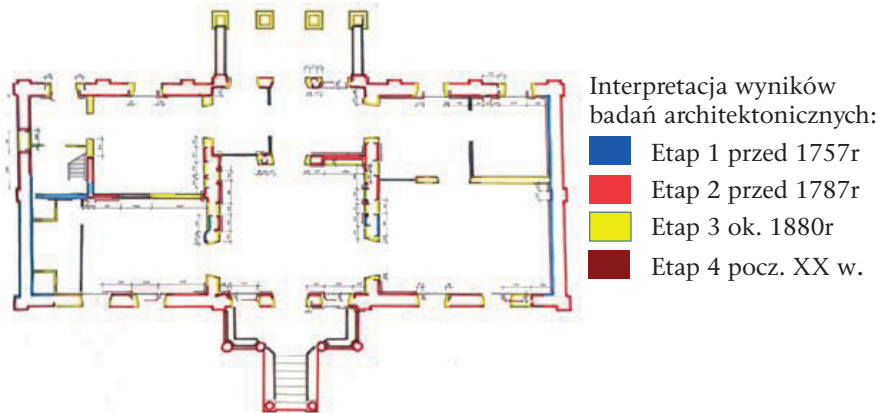

Rys. 1. Plebania w Klimontowie – rzut piwnic, skala 1:100 wg Polanowskiego i Zuba, 1993.

Fig. 1. The presbytery in Klimontów – the crop of cellars, scale 1:100 according to Polanowski and Zub, 1993.

Przebudowa, która w znacznej mierze wykorzystwała elementy poprzedniego budynku miała miejsce przed 1787 za czasów probostwa ks. Wojciecha Boxy Radoszewskiego. Prace te miały decydujące znaczenie dla ukształtowania formy i zachowanego do dziś budynku. Powstała budowla parterowa, na rzucie prostokątnym z wysokim, dwuspadowym dachem. Wnętrze posiadało układ dwutraktowy z sienią i salonem pośrodku, na osi od strony salonu wybudowano ganek czterokolumnowy.

Do dnia dzisiejszego zachował się niemal całkowicie symetryczny układ wnętrza z osią wyznaczoną przez sieni, salon i ganek.

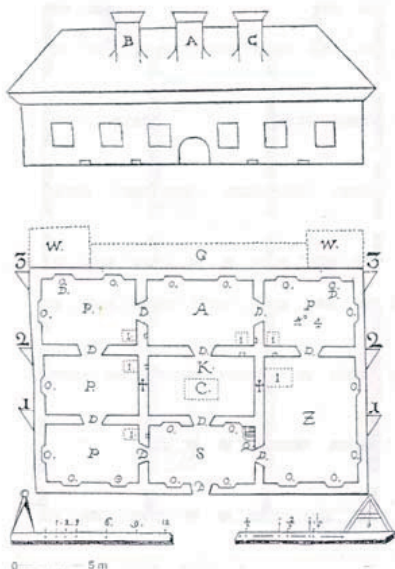
Rys. 2. Plebania w Klimontowie – rzut parteru, skala 1:100 wg Polanowskiego i Zuba, 1993.

Fig. 2. The presbytery in Klimontów - the crop of ground floor, scale 1:100 according to Polanowski and Zub, 1993.

Tak ukształtowany budynek zbliżał się formalnie do typu architektonicznego średniej i małej siedziby mieszkalnej, częściej w owym czasie na wsi zwanej dworem.

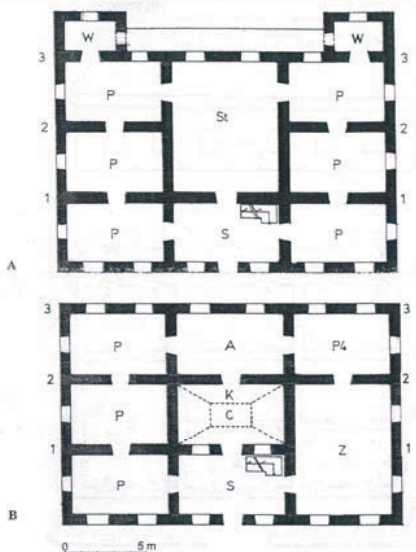
Typ dworu polskiego wykształcił się ostatecznie w drugiej połowie XVII wieku by dotrzeć do XIX wieku. Podstawą powstania było wydzielenie z zabudowań rezydencjonalnych tzw. domu pańskiego „wielkiego domu” i zawarcie programu mieszkalnego w jednym osobnym budynku. Najczęściej nawiązywano do trójdzielnego typu planu gdzie sieni oddziela wielką izbę jadaną od pozostałych pomieszczeń mieszkalnych.

Pewna normalizacja pojawiła się wraz z odbudowa kraju ze zniszczeń potopu szwedzkiego, ważną rolę odegrały podręczniki architektoniczne jak wydana w 1659 roku „Krótka nauka budownicza dworów pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego, i późniejsze dzieło Jakuba Kazimierza Haura „Ziemiańska generalna Oekonomika”, 1679. [2, 3]

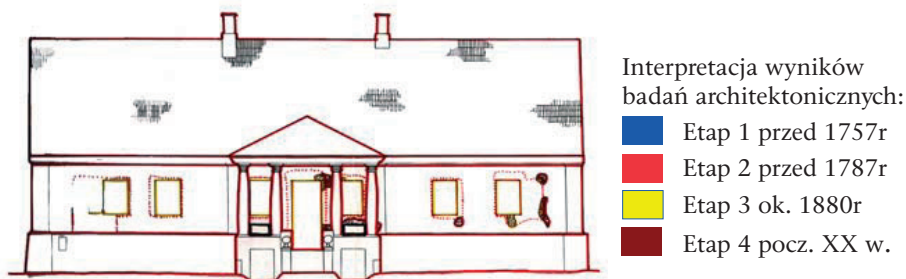
Rys. 3. Wzorcowy plan i elewacja frontowa wg Haura, 1679.
 Fig. 3. The standard plan and the front elevation according to Haura, 1679.

Obie pozycje miały ułatwić wznoszenie siedzib mieszkalnych, w głównej mierze szlacheckich sposobem gospodarczym. Traktat Jakuba Kazimierza Haura wprowadzał nawet dwa warianty wzorcowego rozplanowania dworu: tradycyjny, trójdzielny dla „domu chudopacholskiego” oraz ściśle osiowy i symetryczny dla „domu pańskiego”.

Rys. 4. Schemat wariantu planów dla a) dworu pańskiego, b) „chudopacholskiego” wg Haura, 1679.
 Fig. 4. Variant of plans for a) the your manor, b) ”chudopacholskiego” according to Haura, 1679.

Plebania klimontowska, obiekt o funkcji mieszkalnej, czerpał wzory z typu architektonicznego, jaki wypracował dwór w jego późniejszej wersji bezalkierzowej, rozpowszechnionej w 2 połowie XVIII wieku, kolumny są elementami klasycystycznymi, które jako pierwsze pojawiają się w architekturze dworków końca XVIII wieku, podobnie jak pilastry, pojawiające się w ryzalitach lub narożach.

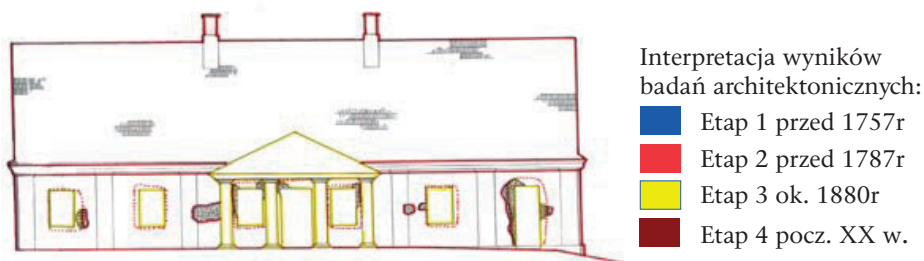

Rys. 5. Plebania w Klimontowie – elewacja południowa – ogrodowa, skala 1:100 wg Polanowskiego i Zuba, 1993.

Fig. 5. The presbytery in Klimontów – the south elevation – garden, the scale 1:100 according to Polanowski and Zub, 1993.

Prace prowadzone w końcu XIX wieku, około 1880 roku, realizowane były zapewne z inicjatywy ks. Filipa Drewniakowskiego (proboszcza w latach 1875-82) lub ks. Teodora Targowskiego (administrującego parafią w latach 1882-93) a może też z inicjatywy ówczesnej właścicielki Klimontowa (do 1881 roku) Karoliny Hulewicz-Ledóchowskiej bądź późniejszego właściciela, Włodzimierza Karskiego .

Najpoważniejsze z nich to wprowadzenie filarowego portyku od strony północnej, czyli placu przykościelnego, wprowadzające niejako przeniesienie frontu budowli na elewację północną, ściślej wiążąc budynek z terenem przykościelnym.

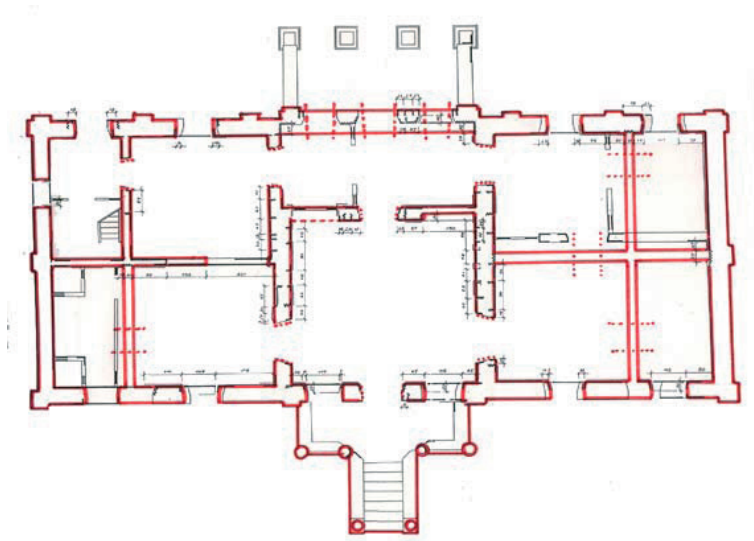
Rys. 6. Plebania w Klimontowie – elewacja północna, skala 1:100 wg Polanowskiego i Zuba, 1993.

Fig. 6. The presbytery in Klimontów – the northern elevation, the scale 1:100 according to Polanowski and Zub, 1993.

Zmieniono też wówczas układ kilku wnętrz poprzez wyburzenie trzech ścianek działowych, wprowadzając jednocześnie nowe podziały, na przykład w części południowo-zachodniej umieszczając urządzenia sanitarne. Jeszcze raz przebudowano urządzenia grzewcze, wprowadzając duże piece w salonie oraz pomieszczeniach obok, przy ścianach działowych mieszczących przewody kominowe.

W związku ze zmianą dyspozycji wewnątrz przesunięto większość otworów okiennych, przemurowano przejścia. W części pomieszczeń, zwłaszcza od południa założono nowe sufity z fasetami.

Prace późniejsze, prowadzone w początku i w ciągu XX wieku nie przyniosły istotniejszych zmian poza wprowadzeniem kilku ścianek działowych, związanym zapewne z bieżącymi potrzebami użytkowymi obiektu.

Rys. 7. Plebania w Klimontowie – rekonstrukcja stanu z końca XVIII wieku wykonana na potrzeby adaptacji, rzut parteru, skala 1:100, wg Polanowskiego i Zuba, 1993.

Fig. 7. The presbytery in Klimontów – reconstruction of the state at the end of XVIII century executed for purpose of adaptation, crop of ground floor, scale 1:100 according to Polanowski and Zub, 1993.

4. Wnioski

Przedstawiony przykład podkreśla konieczność wykonywania szczegółowych opracowań i prac badawczych w związku z przewidywanymi pracami adaptacyjnymi i remontowymi. Wskazuje zasadność odwoływania się do opracowań historycznych, które opisują historyczne sposoby budowy począwszy od składników zaprawy, poprzez technologie na planach i rzutach kondygnacji skończywszy. Wykonane w 2008 roku badania (zawartości soli i wilgoci w murach) nie przekroczyły stanów niskich. Budynek po pracach remontowych i adaptacyjnych jest w dobrym stanie technicznym, co powinno być normą przy obiektach zabytkowych. Historyczne materiały i stare sprawdzone technologie, które wykorzystano do prac remontowych wykazały po raz kolejny swoją niezawodność.

Powszechnie mówi się i pisze o błędach popełnionych w trakcie wykonywania prac, braku nadzoru służb konserwatorskich, ale przykład klimontowskiej plebanii wskazuje, iż współpraca w wzajemne zrozumienie jest możliwa. Działania służb konserwatorskich, zrozumienie problemu i współpraca gospodarza obiektu Ks. Kanonika Adama Nowaka zapiszą się chlubną kartą w dziejach ratowania zabytków Klimontowa.

Literatura

- [1] Polanowski L., Zub J., *Klimontów - badania architektoniczne plebanii przy kościele pokolegiackim p.w. Św. Józefa*, Tarnobrzeg-Klimontów, 1993, mps.
- [2] *Krótką nauka budownicza dworów pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego*, Kraków, 1659.
- [3] Haur J.K., *Ziemiańska generalna Oekonomika*, Kraków, 1679.

The presbytery near collegiate church in Klimontów as an example of adaptation of relic with preservation of country noble residence type

Beata Klimek

*Lublin University of Technology, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Department of Historic Buildings Preservation, e-mail: bekaz@op.pl*

Abstract: Given in XVI century farm treaties dealt with country building in the context of technical questions (the choice of place under building, building materials, foundations) as well as the principle of planning out the noble seat. The presbytery introduced in the article links to historical country noble residence. Executed redecorating works adapted the presbytery to modern needs. The proposed solution of rooms arrangement is the reconstruction of its state in the end of XVII century.

Key words: noble habitable house, investigation of monuments, adaptation, repair of monuments.